

Radivojević Radoš

A MUNKASZERVEZÉSI KUTATÁSOK JELLEGZETESSÉGEI JUGOSZLÁVIÁBAN

A szocializmus mint a társadalmi gazdasági rendszer új formája megköveteli egy merőben új munkaszervezési rendszer kiépítését is, amely már a társadalom alapsejtjeiben lehetetlenné teszi a tőkés termelési mód újjáépítését és egyben megteremti a feltételeket ahhoz, hogy a társadalom mikroszintjén is megvalósuljanak a szocializmus globális elvei: a tervszerű termelés, a munka szerinti elosztás, a társadalmi tulajdon és az öngazgatás. A szocialista munkaszervezési modell hiányában társadalmi gyakorlatunk annak idején kénytelen volt elfogadni a vállalati termelést mint munkaszervezési alapformát. A szocializmus építését tehát lényegében ugyanazzal a szervezési formával kezdtük, amellyel a kapitalizmus is mint rendszer formálódott és a saját szükségleteinek megfelelően újratermelődött. Akkoriban az volt az általános vélemény, hogy elegendő a gazdaságosságot szavatoló tőkés vállalat szervezési struktúráját az öngazgatási szerveknek alárendeli, és ezzel megszűnik a vállalatnak mint termelési formának tőkés jellege ugyanakkor kifejezésre jutnak előnyei a gazdaságosság tekintetében. Így azután lehetővé válik az egész kollektíva, illetve társadalom szükségleteinek kielégítése, nem pedig csak bizonyos struktúráké, mint korábban volt. Csakhogy a gyakorlat mást bizonyított be, azt, hogy a szigorú munkamegosztás elvén alapuló szervezési formák sokkal szilárdabbak, mintsem feltételezni lehetett volna. A gyakorlatban ugyanis többnyire az történt, hogy az öngazgatási struktúrák az igazgatási szervekkel szemben alárendelt helyzetbe kerültek és így az öngazgatási szervek a döntéshozatal már kialakult hierarchizmusában demokratikus eszközzé, az igazgatási struktúrák érdekei megvalósításának mintegy védőpajzsává váltak.

Téves lenne azonban azt állítani, hogy mint munkaszervezési forma kizárólag a vállalat okozta az igazgatási szervek hatalmi fölényét az öngazgatási szervek felett. Az intézményes demokratikus és a hierarchikus döntéshozatalból fakadó tényleges hatalom közötti ellentmondás (amely mindaddig megmarad, amíg meg nem szűnik a munkamegosztás) egyik forrása annak, hogy az igazgatási szervek, ha formálisan nem is, de

mégis hatalmi fölényben vannak az öngazgatási szervekkel szemben. A másik okot a munkaszervezet keretein kívül a közigazgatási és az öngazgatási struktúrák közötti hatalom, vagyis az állam és az öngazgatás közötti hatalom megosztásában kell keresnünk. A munkaszervezeti öngazgatás, azaz a mikroszintű öngazgatás fejlesztésekor ugyanis mit sem változtattunk a makrostruktúrákon, más szóval az állam ugyanúgy megtartotta hatalmát, mint korábban. Hovatovább ahelyett, hogy az államot fokozatosan megszüntettük volna, az állam az öngazgatási fejlődés törvényhozójává és hordozójává lett és így az öngazgatás leple alatt még nagyobb hatalomhoz jutott. Így a munkaszervezetekben „aktivizálódott” az igazgatási szervek nem formális hatalma, s az öngazgatási szervek fölé kerekedett. Tehát nemcsak a vállalattal mint tőkés jellegű termelési alapsejttel kezdtük a szocialista munkaszervezési formák kiépítését, hanem ezzel egyidejűleg az erős államaparátussal is, amely tovább szilárdította az igazgatási szervek pozícióját.

Kétségtelen, hogy amikor még nem létezett egy általánosan elfogadott szocialista munkaszervezési forma, a munkaszervezés tudományos kutatása jelentősen hozzájárulhatott volna a társadalmi gyakorlat megfelelő formálásához és irányításához, különösen, ha szem előtt tartjuk, hogy az idő tájt még a szocialista munkaszervezés elméleti koncepciói is gyerekcipőben jártak. Sajnos, a tudomány nem élt ezekkel a lehetőségekkel, nem mérte fel bírálóan a munkaszervezés addigi formáit és nem tárt fel olyan munkaszervezési formákat, amelyek a szocialista társadalmi rendszer fejlődése szempontjából a leginkább megfeleltek volna a szocializmus alapelveinek.

Úgy tűnik, igaz van K. Korshnak, amikor kiemeli, hogy a marxista teóriában alig történt erőfeszítés a marxista eszmék és célok gyakorlati érvényesítésének kidolgozása érdekében —, s ez a megállapítás a hazai marxista szerzőkre is vonatkoztatható. Véleményük szerint a munkaszervezés szakszervezeti probléma, a konkrét társadalmi gyakorlat dolga, míg a forradalmi elmélet feladata a szocializmus alapelveiért (a munkásosztály hatalmával, a társadalmi tulajdonnal, a munka szerinti elosztással, a humanizmussal és a demokráciával kapcsolatos kérdések magyarázása) való kiállás, mert ezek gyakorlati alkalmazása automatikusan létrehozta volna a társadalom és a munkaszervezés új szocialista formáit. Eközben azonban megfellebbeztünk egy dialektikus apróságról, nevezetesen arról, hogy az említett általános elvek és célok megvalósulása, vagy megvalósítása csupán absztrakció, utópia, amely nem jöhet létre olyan munkaszervezési formák nélkül, melyek önmagukban, belső lényegükben hordozzák és tartalmazzák ezeket a célokat. Nem valósulhat meg a munkáshatalom elve, ha nem teremtünk olyan munkaszervezési formákat, hogy azok révén a dolgozók maguk döntsenek munkahelyi problémáikról, munkaszervezetük, lakóhelyük és a szélesebb társadalmi közösség problémáiról. Márpedig, amíg az elmélet gyakorlati szempontból is nem tanulmányozza a problémákat, addig a társadalmi praxis a gyakorlati megoldásokat elméletileg optimálisaknak és egyedüli lehetségesnek

tekinti. Ebben rejlik annak oka is, hogy nálunk a szociológiaelméletben háttérbe szorult a munkaszervezésnek mint a szocialista országépítés konkrét stratégiájának a kutatása.

A munkaszervezés iránt először a mérnökök és közgazdászok tanúsítottak érdeklődést, majd valamivel később a szociológusok, mindenekelőtt a munka problémakörével foglalkozó szociológusok. Az elméleti-módszertani hozzáállást és a kutatások jellegét tekintve a munkaszervezési kutatásokban négy irányvonalat különböztetünk meg. 1) A sematikus irányzatot, amely a munkaszervezés kutatásában Marx általános munkaszervezési elveire támaszkodik, arra törekedve, hogy leírja és interpretálja a hazai munkaszervezés funkcionálását szabályozó institucionális-jogi modellt, illetve elveket. 2) Az empirikus irányzat a munkaszervezés tanulmányozásakor központi fontosságú kategóriának a hatalmat és a hatalommegosztást tekinti azzal, hogy ezt a problémakört a munkaszervezetek alkalmazottainak egyéni álláspontja alapján tanulmányozza. 3) A harmadik irányzat a munkaszervezés problémáját a társadalom egészének a szémszögéből vizsgálja, mivel ez lényegesen befolyásolja a szűkebb társadalmi közösség munkaszervezését. Miután azonban társadalmunk egészéről sincs általánosan elfogadott és minden szempontból kidolgozott elmélet, így az irányzat hívei Marx elveit és céljait veszik alapul a humanista társadalomról és a munkaszervezés lehetséges humanista formáiról. 4) A munkaszervezés mérnöki-közgazdasági kutatói viszont Taylor idevonatkozó elveiből indulnak ki, kiegészítve azt azokkal az intézményes — jogi elvekkkel, amelyek a hazai munkaszervezés formáit szabályozzák.

Az ilyen kutatások nem tették lehetővé tulajdon és konkrét munkaszervezési formáink természetének és lényegi tulajdonságainak megismerését. A szerzők többsége nem jutott tovább a jelenségek magyarázásánál, a normatív jogi elvek és Marx humanista munkaszervezési elveinek interpretálásánál. A kérdés viszont, hogy ezek az elvek mennyiben felelnek meg tulajdon munkaszervezési formáinknak, még megválaszolatlan. A kutatómunka ott fejeződik be, ahol voltaképpen kezdődnie kellene. A munkaszervezési problémák effajta teológiai megközelítése módszertanilag és tudományosan is csak akkor lenne igazolt, ha előtte elvégeztük volna a konkrét munkaszervezési formák bíráló elemzését, felmérését, és bizonyítást nyert volna, hogy lehetséges avagy alkalmazható munkaszervezési elveink az analízisből következnek. Szerzőink többsége azonban kutatásában (a konkrét helyzet alapos felmérése nélkül) véglegesített analízist ad, s így nem marad más hátra, mint hogy higgyünk az általuk hangoztatott elvek helyességében, módszertani bizonyítás nélkül, vagy új kutatásokba kezdjünk annak megállapítása érdekében, hogy összhangban van-e a konkrét munkaszervezési gyakorlat a hangoztatott elvekkkel.

A problémakör ilyen jellegű megközelítéséből azután a további fogyasztékoságok egész sora következik. Közülük csak néhányat említünk. Először is, nincs szabatosan meghatározva a munkaszervezés fogalma, s

ebből adódóan nem világos, mely momentumok, kategóriák alkotják a munkaszervezést és milyen ezek egymás közötti összefüggése. A témával foglalkozó szerzők többnyire elfogadják a munkaszervezés intézményes-jogi meghatározását mint elméleti alapot, de ez egyben arra kényszeríti őket, hogy a munkaszervezés intézményes modelljének minden változtatása után feladják, avagy megváltoztassák elméleti felfogásukat a munkaszervezésről, mert az intézményes formák változásával az is túlhaladottá válik. Sajnos, kutatásaik tartalmának az új helyzethez való igazodása (ez főként a mérnöki-közgazdász irányzat képviselőire vonatkozik) inkább csak formális — a könyv, vagy kutatómunka címét és kulcsfontosságú fogalmait az új intézményes terminológia fogalmaival cserélik fel. Így azután a „vállalati munkaszervezés” címmel megjelent alkotások lényegében azonos tartalommal látnak később ismét napvilágot, olyan címekkel, mint „munkaszervezés”, az „önigazgatási vállalat szervezése”, vagy az „önigazgatás megszervezése”.

A munkaszervezés momentumainak szentelt teret annak kellene meghatározni, hogy milyen jelentőségű a munkaszervezés elméleti meghatározásában és a konkrét munkaszervezési formák gyakorlati funkcionálásában. Ehelyett szerzőink aszerint határozzák meg egy-egy munkaszervezési kategória fontosságát, hogy milyen jelentőségű az adott kategória a normatív dokumentumokban, illetve a kutatás során felhasznált irodalomban. Nem a felhasznált irodalmat rendelték alá a kutatás tárgyának, hanem a kutatást a rendelkezésre álló irodalomnak.

A munkaszervezési kutatások másik gyenge pontja a probléma időben és térben történő meghatározásának mellőzése. Mivel nem határozzák meg a termelőerők és a termelési viszonyok konkrét fejlettségi szintjét és ezek hatását a munkaszervezés alakulására, sokszor az sem világos, hogy egy-egy kutató melyik időszakban, mely tevékenységi területen és melyik iparágban tanulmányozza a munkaszervezést. Márpedig nem lehet azonos az ötvenes és a hetvenes évek munkaszervezése, hiszen nyilvánvaló, hogy a két időpont között a munkaszervezés, legalább technológiai szempontból változott és fejlődött. Amennyiben a szerzők a munkaszervezés domináló formáit és jellegét tanulmányozzák, akkor az megköveteli a technológiai fejlettség és a termelési viszonyok fejlettségi szintjének meghatározását munkaszervezeteinkben. A kutatás tárgyának az intézményes-jogi változások alapján történő (időbeli) meghatározása a szerzők többségének esetében magában foglalja az ilyen változások domináló jellegét és erejét a munkaszervezésben, ami viszont nincs összhangban Marx munkaszervezési analíziseivel, helyességét tehát bizonyítani kellene. Egyébként, ha az intézményes-jogi formák változása valóban olyan nagymértékben befolyásolná a munkaszervezést, akkor nem lenne szükség gyakori módosításukra.

A harmadik fogyatékoságot a munkaszervezési kutatások általánosított jellegében találjuk. A munkaszervezési kutatások tartalmi, időbeli és térbeli meghatározatlansága, valamint a Marx általános elveire (a tőkés társadalom munkaszervezési kutatásainak eredményeire) való túlzott hi-

vatkozás, valamint munkaszervezési módszereink empirikus kutatásának hiánya arra kényszeríti a szerzőket, hogy általánosítsák a munkaszervezési problémákat. Ez az állítás nem vonatkozik az empirikus szerzőkre, akik nagy erőfeszítéseket tettek munkaszervezési módszereink helyességének ellenőrzésére, különösen pedig a tökéletes munkaszervezés és a tulajdon munkaszervezési módszereinkben jelentkező azonos problémák összehasonlítása és elemzése terén. A munkaszervezésről általánosságban szóló elméleteket rendszerint a munkaszervezetek tevékenységét szabályozó általános intézményes-jogi elvekkel egészítik ki, miközben az elméleti téziseket empirikusan nem ellenőrzik, a normatív elveket pedig elméletileg nem indokolják meg. A munkaszervezésre vonatkozó konkrét tapasztalatok hiányában a kutatóknak a jogi dokumentumok és a munkaszervezetek tevékenységét szabályozó normatív elvek főként a munkaszervezési elmélet gyakorlati alkalmazásának bizonyítására szolgálnak. A normatív elvek tehát, amelyeknek helyességét empirikusan bizonyítani kellene az ilyen szerzőknél tulajdonképpen az elmélet empirikus helyességét hivatottak alátámasztani. Úgy tűnik, a szerzőkre az is hatott, hogy a munkaszervezés problémájával foglalkozó alkotások többsége egyetemi tankönyvként íródott.

A munkaszervezési kutatások negyedik fogyatékosága, hogy nem vizsgálják okozati összefüggésben a munkaszervezés belső folyamatait és a szélesebb társadalmi közösségben végbemenő folyamatokat. Bizonyos mértékben kivételt képeznek ez alól V. Rus és J. Jerovšek munkái, bár Jerovšek nem vizsgálja a társadalmi közösség konkrét hatását a munkaszervezeti folyamatokra, hanem inkább más állandó tényezők (piac, tudomány, technológia) hatását. Számos szerzőnél a kutatás tárgyának homályos megfogalmazása miatt nem világos még az sem, hol a határ a munkaszervezés és annak belső folyamatai között. Ilyen meghatározás hiányában viszont nem tudható, mikor beszél a szerző egy-egy folyamatról mint a munkaszervezés belső folyamatáról, és mikor mint a szélesebb társadalmi közösségben végbemenő folyamatról. A két folyamatot jobbra egymástól függetlenül tárgyalják, az említett határvonal szabatos meghatározása nélkül pedig nincs metodológiai alap a folyamatok okozati összefüggéseinek magyarázására.

Végezetül hiányolható az is, hogy a munkaszervezési kutatások nem tárgyalják a belső folyamatok és elemek közötti összefüggéseket. Elvben hangoztatja ugyan a termelés, az elosztás, a fogyasztás, az emberek, a képzettségi szint, a munkamegosztás, a tudomány és a többi tényező közötti kölcsönös összefüggést, de szinte sehol és senki nem bizonyítja konkrétan is ezt. Az említett tényezőket legtöbbször egymástól és a munkaszervezettől függetlenül vizsgálják, vagy elemzik.

A felsorolt fogyatékoságok ellenére az empirikus irányzatban belül mégis bizonyos előrehaladás tapasztalható a munkaszervezési kutatások területén. Ugyanis olyan új ismeretek birtokába jutottunk, amelyek szolid tapasztalati alapul szolgálnak a további kutatásokhoz. Noha V. Rus, J. Jerovšek és J. Zupanov empirikus kutatásai csak részlegesek és rend-

szertelenek és csupán egy metodológiai adatforrásra alapozzák következtetéseiket, mégis értékes hozzájárulást jelentenek munkaszervezési problémáink tudományos kivizsgálásához és a munkaszociológia tudományának megalapozásához. A hazai és a tőkés munkaszervezés problémáinak összehasonlítása révén lehetővé vált a munkaszervezés egyes immanens jellegzetességeinek pontos meghatározása, s egyidejűleg az öngazgatási szervezés demisztifikálása is. Az említett szerzőknek a munkaszervezeti hatalom oligarchikus megosztására vonatkozó megállapítása, valamint a munkaszervezés normatív elveinek az empirikus módszerekkel való ellenőrzése többet ér, mint az általános és normatív elvek leírásával foglalkozó könyvek sokasága. A munkaszervezésnek mint nyitott rendszernek, vagyis a munkaszervezés problémáinak a társadalom egésze szempontjából történő tanulmányozása kedvező metodológiai előfeltételeket teremt a munkaszervezés afféle marxista elemzéséhez, amelyben az empirikus eredmények a kutatómunka szerves részét alkotnák.

Fordította *Hornok Ferenc*

Rezime

Karakteristike istraživanja organizacije rada u Jugoslaviji

Proučavajući i sumirajući rezultate raznih istraživanja i objavljenih radova o socijalističko-samoupravnoj organizaciji rada možemo konstatovati, da nis-
mo daleko odmakli u izučavanju organizacije rada u socijalističkom društvu. Osnovni nedostatak većine istraživanja na ovu temu jeste što većina autora u izvođenju svojih zaključaka ne oslanja se na praksu, na svakodnevnu stvarnost socijalističke organizacije rada, već za osnov uzima teoriju (koja takođe nije dosledno i do kraja razrađena.) Polazivši od teorijskih postavki autori uzimaju zdravo za gotovo, da je ta teorija u praksi socijalističke organizacije rada zaživela, te bez empirijskih dokaza, izvode konstataciju, da je organizacija rada u našim osnovnim pa i složenim organizacijama udruženog rada takva kako je to teorijski postavljeno. Jedan od razloga ovakvom pristupu jeste i to, što većina radova iz ove oblasti rađena je i štampana kao fakultetski udžbenik stoga je (donekle) i razumljivo što u njima teorijski deo ima prevlast nad empirijskim istraživanjima.

U poslednje vreme donekle se menja situacija i to zahvaljujući dvojici autora (V. Rusu i J. Jerovšeku) koji su u svojim istraživanjima organizacije rada u Jugoslaviji stavili naglasak na empirijsko dokazivanje teorijski postavki pa i došli do zaključka da se teorija i svakodnevna praksa ne podudaraju. Njihovi rezultati, iako još nepotpuni, solidna su osnova, da izučavanje socijalističke organizacije rada postavimo na stvarno naučne osnove i pronađemo takav način organizacije rada koja optimalno odgovara našim samoupravno socijalističkim odnosima u proizvodnji i društvu.

Resummee

Untersuchungen der sozialistischen Arbeitsorganisation in Jugoslawien

Die Erfolge und Zusammenfassungen verschiedener Untersuchungen und veröffentlichter Arbeiten, über die sozialistische Selbstverwaltungsarbeitsorganisation studierend, können wir feststellen, dass wir in dem Erlernen der Arbeitsorganisation, in der sozialistischen Gesellschaft, nicht weit vorgeschritten sind. Die grundlegende Schwäche der Untersuchungen, über diesem Thema, liegt in der Tatsache, dass sich die meisten Verfasser, in der Ausführung ihrer Beschlüsse, nicht auf die Praxis stützen — auf die tägliche Geschehnisse der sozialistischen Arbeit — sondern sie stützen sich zumeist auf die Theorie (die auch nicht konsequent zu Ende geführt ist). Aus den theoretischen Festsetzungen ausgehend, nehmen die Verfasser, als sichere Tatsache hin, dass die Theorie in der Praxis der sozialistischen Arbeitsorganisation lebendig geworden ist, und kommen — ohne empirische Beweise — zu Feststellung, dass die Arbeitsorganisation in unseren Grund- und Zusammengesetzten Organisationen den theoretischen Festsetzungen entsprechend ist. Eine der Ursachen dieser Tatsache liegt in dem Umstand, dass die meisten der Arbeiten aus diesem Gebiet, eigentlich als Fakultätslehrbuch gearbeitet und ausgegeben wurden. Es ist daher zu verstehen, dass man der Theorie Vorrang, gegenüber der empirischen Untersuchung gegeben hat.

In der letzten Zeit, hat sich die Lage etwas geändert usw. Dank zweier Autoren (V. Rus und J. Jerovšek), die in ihren Arbeiten über die Arbeitsorganisation in Jugoslawien, dem empirischen Beweis der theoretischen Festsetzungen Vorrang gegeben haben und zur Feststellung gelangt dass die Theorie und die tägliche Praxis nicht übereinstimmen. Ihre Ergebnisse sind — wenn auch noch unvollkommen, solide Grundlage der Untersuchungen der sozialistischen Arbeitsorganisation und ihrer Stellung auf die richtige Wissenschaftsbasis. Wir können eine Art der Arbeitsorganisation ausarbeiten, die unseren sozialistischen Verhältnissen in der Güterproduktion und in der Gesellschaft optimal entspricht.